

ברית בין הבתרים במסע ומשא הדורות

מים ראשונים: מה מקומה של ברית בין הבתרים בהיסטוריה של העם היהודי? האם היא מתייחסת רק לגלות מצרים או יותר מכך? האם זו גזירה קדומה שמלווה את עם ישראל לדורותיו? והכל בגלל שאמר אברהם "במה אדע כי אירשנה"? כבר כתבנו דברים דומים בדברינו [במה אדע כי אירשנה – האם חטא אברהם?](#) בפרשה זו והפעם נלך בדרך אחרת.

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי־גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא־לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעֵנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: (בראשית טו יג).¹

פסיקתא דרב כהנא פרשה ה – שעבוד מצרים פחות מארבע מאות שנה

בשעה שבא משה ואמר לישראל: בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו: רבינו משה, היאך אנו נגאלין? לא כך אמר הקב"ה לאבינו אברהם: "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה", והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר! אמר להם: הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונותיכם.²

במדבר רבה כג ח פרשת מסעי – אמר ולא יעשה

"לא איש אל ויכזב" – בטובה; כשהוא אומר להביא טובה על ישראל, אע"פ שהדור חייב, אינו מאחר. וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו: "ההוא אמר ולא יעשה".³ תדע לך, אמר לאברהם: "הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם. ויאמר לו: כה יהיה זרעך" (בראשית טו ה), ועשה כן, שנאמר: "ה' אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" (דברים א י).⁴ אמר לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו יג), ולא עשו אלא מאתים ועשר שנים. הוי: "לא איש אל ויכזב" – בטובה, אבל ברעה: "ההוא אמר ולא יעשה". ... אמר לאברהם: "כי לך ולזרעך אַתָּן אֶת כָּל הָאָרֶץ הָאֵל" (בראשית כו ג)⁵ ולא חזר בו, שנאמר: "כי אתם באים אל ארץ כנען" (במדבר לד ב) – והכניסם לארץ.⁶

בראשית רבה מד יח – רמז לגלויות אחרות

"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי־גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ". "ידוע" – שאני מפזרן, "תדע" – שאני מכנסן. "ידוע" – שאני ממשכנן, "תדע" – שאני פורקן.⁷ "ידוע" – שאני משעבדן, "תדע" – שאני גואלן.⁸

¹ "ידע תדע" הוא לשון קשה של ציווי או אף של אזהרה. ראו למשל אזהרתו של שלמה לשמעיה בן גרא, מלכים א פרק ב לו-לו: "בְּנֵה לְךָ בַּיַּת בִּירוּשָׁלַם וְיִשְׁבֶּתָ שָׁם וְלֹא־תֵצֵא מִשָּׁם אֲנִי וְאַנְהוּ וְהָיָה בַּיּוֹם צִאתְךָ וְעֵבְרַתְךָ אֶת־נַחַל קִדְרוֹן יְדַע תְּדַע כִּי מוֹת תָּמוּת דָּמְךָ יִהְיֶה בְּרֹאשֶׁךָ". או גם דברי האזהרה של יוחנן בן קרח לגדליהו, ירמיהו מ יד: "הִידַע תְּדַע כִּי בְּעֵלִים מְלֶכֶת בְּנֵי־עַמּוֹן שִׁלַּח אֶת־שִׁמְעֵאל בֶּן־נְתַנְיָה לְהַתְחַדֵּךְ נָפֶשׁ". ויש עוד "ידוע תדע" במקרא. לשון קשה זו משמשת גם כאן ברקע הדרשות.

² כך גם בשיר השירים רבה פרשה ב על הפסוק "קול דודי הנה זה בא" – "מדלג על ההרים ... מדלג על החשבונות והקצים". החשבון שמדרשים אלה ורבים אחרים עושים של ארבע מאות שנות שעבוד מול ארבע מאות ושלושים או מאתיים ועשר - ראו גם רש"י על הפסוק שלנו – מעיד שהתייחסותם היא בפשטות לשעבוד מצרים. אך ניחוחם של המדרשים נודף הרבה אל מעבר לגלות מצרים ובא מן הסתם להפיח תקווה בדורו של הדרשן המיחל לגאולה שתבוא גם היא שלא עפ"י "חשבונות וקצים". ומה גם שגלות מצרים איננה נזכרת במפורש בברית בין הבתרים, רק: "הגוי אשר יעבודו", "בארץ לא להם".

³ הדרשן משנה את פיסוק הפסוק. בלעם אומר בסימן שאלה: "ההוא אמר ולא יעשה? דיבר ולא יקימנה?" – כהשלמה ברורה של החצי הראשון של הפסוק: "לא איש אל ויכזב וְגַם יִתְנַחֵם". בא הדרשן ומעקר את סימן השאלה ושם במקומו סימן קריאה: "ההוא אמר ולא יעשה!" כאשר הדבר הוא לטובה.

⁴ ראו דברינו [ככוכבי השמים](#) בפרשת דברים, בפרט מדרש ספרי דברים יא שם שבני ישראל מעירים למשה שהוא "נותן קצבה" לברכה שניתנה לאברהם שהייתה עוד יותר: "וכחול אשר על שפת הים".

⁵ פסוק זה נאמר ליצחק ולא לאברהם. המשך הפסוק שם הוא אמנם: "וְהִקְמֹתִי אֶת־הַשְּׂבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ", אך עדיין יכול היה הדרשן לצטט את הפסוק מברית בין הבתרים, בראשית טו יח: "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לְאָמֵר לְזַרְעוֹ וְתָתִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וכו'". ראו גם את ההבטחה בפרשתנו בברית המילה, בראשית יז ח: "וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעוֹךָ אַחֲרַיְךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֲרָץ כְּנָעַן לְאֶחָזֶת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לָאֱלֹהִים". אך יש לזכור שדרשה זו ממוקמת בפרשת מסעי, על חלוקת הארץ בגורל, ואולי שם הייתה סיבה טובה לדרשן להתחבר דווקא ליצחק שזכה לנחול את הארץ בזמנו (עפ"י המדרש ורש"י, שנותיו של יצחק כלולות בחשבון 400 השנים). נשאר זאת לשואבי המים להגות בנושא זה, ורק נציין שאזכור הארץ כ"ארץ כנען" כאן, בא אולי במטרה להראות את קיום השבועה לאברהם שכך נקראה הארץ בעת שהובטחה לו (ראו בראשית יז ח).

⁶ מעבר להקשר דרשה זו לעניין חלוקת הארץ וספר במדבר, לעניינינו, גם דרשה זו נראית כמתמקדת במשמעות ברית בין הבתרים בהקשר עם שעבוד מצרים. עיקר מטרתה הוא להראות שהנה, בסוף נודו בני ישראל במדבר, על סיפה של הארץ בערבות מואב, עומדת הבטחת הקב"ה לאברהם להתגשם. הבטחת הארץ לצד הבטחת הזרע.

⁷ פודה אותם. יקום פורקן מן שמאי, ויצמח פורקניה וכו'. וגם בעברית: לפרוק היינו לשחרר או להסיר: בראשית כז, תהלים קלו.

⁸ גם דרשה זו מתמקדת בגלות מצרים, אך לשון "מפזרן", "מכנסן", ואולי גם "ממשכנן" (ראו הדרשות על המשכן שהתמשכן, שמות רבה נא ג, בדברינו [שני משכנות](#)) מרמזת על הקשר רחב יותר של כל הגלויות הצפויות לעם ישראל במרוצת הדורות וחוזרת למדרש פסיקתא דרב כהנא לעיל ולציפיה לגאולה בדורו של הדרשן.

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה ט - ארבע המלכויות

הראהו ארבע מלכויות שהן עתידין לשעבד את בניו. שנאמר: "ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו" (בראשית טו יב). "אימה" - זו מלכות בבל, "חשכה" - זו מלכות מדי, "גדולה" - זו מלכות יון, "נופלת" - זו מלכות רביעית, רומי חייבתא.⁹

רש"י בראשית טו י פרשת לך לך - את הציפור לא בטר

ואת הצפור לא בטר - לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר: "סבבוני פרים רבים וגוי", (תהלים כב יג) ואומר: "והאיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרסי" (דניאל ח כ). ואומר: "והצפיר והשעיר מלך יון" (שם כא). וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר: "יונתי בחגוי הסלע" (שה"ש ב יד), לפיכך בטר הבהמות רמוז על האומות שיהיו כלין והולכין, ואת הצפור לא בטר רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם.¹⁰

בראשית רבה מד כא פרשת לך לך - מי בחר בגלויות / מלכויות

"וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וְעֵלְטָה הָיָה וְהַיָּה תִנּוּר עֶשְׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה" (בראשית טו יז).¹¹ שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אמר: ארבעה דברים הראה לו: גיהנום, ומלכויות, ומתן תורה, ובית המקדש. אמר לו: כל זמן שבניך עסוקים בשתים, הם ניצולים משתים. פירשו משתים, הם נידונין בשתים. אמר לו: במה אתה רוצה שירדו בניך, בגיהנום או במלכויות? ר' חנינא בר פפא אמר: אברהם ברר לו את המלכויות. רבי יודן בר' אידי ור' חמא בר חנינא אמרו: אברהם ברר לו גיהנום, והקב"ה ברר לו את המלכויות. זהו שכתוב: "אם לא כי צורם וה' הסגירם" (דברים לב ל). "צורם מכרם" - זה אברהם, "וה' הסגירם" - מלמד שהסכים הקב"ה לדבריו.¹²

איכה רבה פתיחתא כד - אברהם זועק כנגד החורבן

... בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב"ה בוכה וממרט זקנו ותולש שערות ראשו ומכה את פניו וקורע את בגדיו ואפר על ראשו והיה מהלך בבית המקדש וסופד וצועק. אמר לפני הקב"ה: מפני מה נשתניתי מכל אומה ולשון שבאתי לידי בושא וכלימה זאת? ... מפני מה הגלית את בני ומסרתן בידי האומות והרגום בכל מיתות משונות והחרבת את בית המקדש מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך? אמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו ועברו על כל התורה ועל כ"ב אותיות שבה...¹³

⁹ כינוי לרומא 'המלכות החייבת' כאן הדברים חדים וברורים. ברית בין הבתרים חוזה את כל הגלויות של עם ישראל לדורותיו. ראו גם בירושלמי תענית ב ד, בראשית רבה מד יז בפרשתנו, ויקרא רבה יג ה, וכן תרגום יונתן על הפסוק ומדרשים ופרשנים רבים אחרים. ובכולם ארבע מלכויות: בבל, מדי, יון ורומא. ולא חזו את המלכות החמישית היא ישמעאל ...

¹⁰ בפירושו לפסוק יד שם מזכיר רש"י בעקבות המדרשים את ארבע המלכויות, אך כאן, בתיאור בעלי החיים שאברהם עורך (הכל היה במראה הנבואה "מדיש רד"ק) מתמקד רש"י בשלוש המלכויות שדניאל הכיר ומתעלם ממלכות אדום, למרות שבמדרש בראשית רבה מד טו שעליו כנראה נשען רש"י נזכרת גם מלכות אדום בדימוי התור והגוזל (שלא בותר כי אין רואים את קיצה של מלכות זו, המדרש הגדול בראשית טו י). ואם מדרש בראשית רבה דורש את "הציפור לא בטר" גם כעצה לעם ישראל לא "לעמוד כנגד הגל" בשעת הגלות ("כל מי שהוא מעמיד פנים בגל הגל שוטפו, וכל מי שאינו מעמיד פנים בגל אין הגל שוטפו"), רש"י מעדיף את הציפור שאינה מבוטרת כסמל לעם ישראל שנמשל ליונה, שהוא יתקיים לעד (ולא מלכות רומא שאין רואים את קיצה כאמור). מלכות באה ומלכות הולכת, גל בא ונעלם, ועם ישראל יתקיים לעד. האם זו הבשורה לדורות של ברית בין הבתרים?

¹¹ נראה ש"גזרים" כאן רומז למילה גזירה שתבוא בהמשך הדרשה.

¹² הסיום: "הסכים הקב"ה לדבריו" מתאים יותר לשיטה שאברהם העדיף את המלכויות ולפיכך נניח לרגע את הדעה שאברהם בחר בגיהנום והקב"ה לא הסכים איתו. כך למשל הנוסח במקבילות בשמות רבה נא ז, פסיקתא דרב כהנא פיסקא ה, ופסיקתא רבתי פיסקא טו, שנראים פשוטים יותר. ראו גם בתנחומא פקודי סימן ח שמוזהה את המלכויות עם הגלויות ומדיש את היסוסיו של אברהם: "... א"ל הקב"ה: ... במה אתה מבקש שישתעבדו בניך בגיהנום או בגלות? התחיל תמה ולא היה יודע מה לברור. אמר רבי חנינא בר פפא: אברהם בירר לו את המלכויות ואמר: מוטב שישתעבדו בני בגלות ולא ירד אחד מבני לגיהנום והסכים הקב"ה עמו וכו'". במדרשים אלה, הדברים חדים עוד יותר. אברהם לא רק רואה שבניו עתידים להשתעבד במלכויות, אלא עומד לפני בחירה, במה ייענשו בניו אם יחטאו והוא בוחר את המלכויות הם הגלויות. ואם הוא מהסס או בוחר בגרוע יותר (גיהנום), הקב"ה "מסייע" לו לבחור במלכויות. כך או כך, כל הגלויות של עם ישראל נקבעו ונצפו בברית בין הבתרים. ראו עוד בדברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן על הפסוק בישיעיהו מח ו: "הַשְּׁמַעְתִּיךָ חֲדָשׁוֹת מִעֲתָה וְיַצְרֹת וְלֹא יִדְעָתָם" - "השמעתין חדשות, אלו המלכויות, ונצורות, כבר הן נצורות לך מימות אברהם". האמנם זו גזירת גורל של צאצאי אברהם והכל בשל ברית בין הבתרים, או שמא צידוק הדין כאן וניסיון בדיעבד להבין את פשר קורות העם?

¹³ ואברהם ממשך שם לזעוק ויוצא חוצץ כנגד התורה ואתיות האל"ף-ב"ת שבאו להעיד בבני ישראל שחטאו, ואומר לתורה: "בְּתִי, את באה להעיד בהן בישראל שעברו על מצותיך, ואין לך בושא פנים מפני? זכרי יום שהחזיך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך עד שבאו בני להר סיני וקבלו אותם וכבדוך, ועכשיו את באה להעיד בהם ביום צרתם?". נראה שהדרשן של איכה רבה יוצא כנגד הדרשות שראינו לעיל. גם אם בשעתו הסכים אברהם שבניו יגלו וישתעבדו תחת המלכויות (איזו אלטרנטיבה הייתה לו בין גיהנום ומלכויות?), כאשר זה קורה הוא קורא תיגר. ואולי אין זו רק זעקה של כאב, אלא התנגדות לעצם הרעיון שגורל אומה לתולדותיה יהיה תלוי באירוע כלשהו מתולדות האבות, גם אם היה לא כשורה. אברהם אגב גם לא מקבל את הטענה שהחורבן אירע בגלל שבני בניו חטאו והופך ממי שהגלות קשורה בתולדותיו ומעשיו, לסניגורם של ישראל.

רמב"ן בראשית טו יב פרשת לך לך – אימה חשיכה גדולה נופלת עליו

והנה אימה חשכה גדולה נופלת - דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גלויות, כי מצא הנביא בנפשו אימה, ואחר כך בא בחשכה, ואחר כך גדלה החשכה, ואחר כך הרגיש כאילו היא נופלת עליו, כמשא כבד תכבד ממנו. אמרו (בראשית רבה מד יז): "אימה זו בבל. חשכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו מלכות אנטיוכס, נופלת עליו זו אדום". והיה הענין הזה לאברהם, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחוזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו, שארבע גלויות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם, וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו. ואחרי כן הודיעו בביאור גלות אחרת שיגלו תחילה, שהוא גלות מצרים, שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב ז).¹⁴

ויקרא רבה כט ב – גלות ארמי אובד אבי, יעקב שלא עלה בסולם¹⁵

ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים, כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת!" עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ר' ברכיה ור' חלבו ור' שמעון בן מנסיא: ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב)¹⁶ - מדבר ביעקב, שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועלית, שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנת ולא עלית, הרי בניך נאחזין באומות ומסתבכין במלכיות, ממלכות למלכות: מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום.¹⁷

מסכת סוטה דף יא עמוד א - יוסף נשלח לקיים את הגזירה

וישלחהו מעמק חברון - א"ר חנינא בר פפא: בעצה עמוקה של אותו צדיק שקבור בחברון, דכתיב: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך".¹⁸

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יח – יעקב מתיירא אך פורע שטר

¹⁴ לא צריך לחכות לזעקתו של אברהם בעקבות חורבן הבית, כבר במחזה ברית בין הבתרים נשמעת זעקתו האילמת של אברהם כאשר נופלים עליו חושך ואימה "כמשא כבד" שיכבד ממנו לשאתו. אברהם לא בירר את המלכויות ולא ניתנה לו ההזדמנות אפילו להסס ולבחור בין הגלויות לאפשרות אחרת – הבשורה הקשה של שעבוד מלכויות לאורך כל ההיסטוריה של עם ישראל פשוט נוחתת עליו. בהמשך דבריו. נראה שרמב"ן מנסה לרכך דברים קשים אלה כשהוא מזכיר את "המתנה", היינו ההבטחה שסוף סוף "דור רביעי ישוב הנה". אבל זו מתנה שיש בה "שיר", היינו אינה מתנה שלמה ומעין על תנאי = אם לא יחטאו. רמב"ן חי בעצמו בגלות והדבר ניכר בפירושו לתורה – ראו פירושו בויקרא כו טז (חורבן בית ראשון) ודברים כח מב (חורבן בית שני) על הגלות בה דורו שרוי וראו דברינו **מוטיב הגלות בספר בראשית – שיטת רמב"ן**. אבל נראה שהוא משתדל לתת תקווה. בסוף דבריו לעיל הוא חוזר להתמקד בהודעה לאברהם על גלות מצרים ונראה שעושה הפרדה בין גלות מידית זו והגלויות האחרות שאם לא יחטאו לא תתקיימנה. המתנה תהיה בלי "שיר". ראו אגב במדרש שיר השירים א יא: "שיר השירים – נאמר שירים למי שעשאנו שירים בעולם".

¹⁵ בעקבות סוף דברי רמב"ן הנ"ל, נחזור לעיין בגלגולה של ברית בין הבתרים בספר בראשית.

¹⁶ פרק עח בתהלים הוא אחת הסקירות ההיסטוריות הנדירות שיש בתנ"ך ומזכיר בסגנונו גם את שירת האיזנו. (ראו דברינו **סקירות היסטוריות בתנ"ך** בפרשת מסעי). ור' מאיר דורש פסוקים בפרק זה לחומרה, כמו גם הפסוק: "ויפתוהו בפיאם ובלשונם יכזבו לו" שמופיע בהמשך, שלדבריו זהו חטא העגל.

¹⁷ הרי לנו התחנה הראשונה, גלות "ארמי אובד אבי" שאנו מזכירים בהגדה (דברים כו ה, ראו רשב"ם שם), שהיא בעצם הגלות הראשונה לאחר ברית בין הבתרים. מחד גיסא, היא כלולה בתוך "ארבע מאות שנה" (רש"י על הפסוק שלנו), אבל בעצם היא גלות נפרדת ומעוררת את השאלה מה פשר הקריאה ליעקב בעודו בבית לבן, בראשית לא יג: "אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך" ? לחזור מגלות ולצאת שוב? בכל מקרה, יש קשר מעניין בין חזון הסולם לברית בין הבתרים וצירוף יעקב לגורל ברית בין הבתרים. אברהם נענש בעבור שאמר: "במה אדע כי אירשנה" (לא כולם מסכימים, ראו דברינו **במה אדע כי אירשנה – האם חטא אברהם?**). ויעקב נכדו נענש משום שלא האמין ביכולתו לעלות ולהצליח במקום שהממלכות הגדולות עלו ונכשלו. האם הדרשן רומז שיכול היה יעקב לדחות את גזירת ברית בין הבתרים אילו עלה? ראו דברינו **סולם - סמל יעקב** בפרשת ויצא.

¹⁸ ובבראשית רבה פד יג פרשת וישב הנוסח קצת שונה: "אמר ר' אחא: הלך להשלים אותה העצה העמוקה שנתן הקב"ה בינו ובין חבר הנגף שהיה קבור בחברון". הכינוי "חבר הנאה" הוא מיוחד ויחידאי לאברהם ונמצא רק במדרש זה. לעצם הנושא, המדרש לא יכול למצוא סיבה אחרת לכך שיעקב שולח את יוסף אל אחיו ששנאו אותו, אלא בראייה של גזירה היסטורית. ראו אור החיים על פסוק זה שהשתדל לפרש בדרך אחרת וראו גם כלי יקר וזה כבר עניין אחר ואכמ"ל.

לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך", וישב לו בארץ כנען.¹⁹ באו ואמרו לו: נמכר יוסף... והרי הוא נתון במצרים, כיון ששמע יעקב כן אמר הרי אני יורד למצרים, אע"פ שאני פורע שטריו של אברהם.²⁰

שמות רבה ה כב – משה קורא תיגר

באותה שעה בא משה והשיב דברים לפני הקב"ה אמר לו למה הרעות לעם הזה... העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: "במה אדע כי אירשנה" ואמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך? אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב לא לעם הזה שהוא בדורי...²¹

שמות רבה כ יא – בני אפרים שטעו בזמנה של ברית בין הבתרים

לכך נאמר "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים". למה? אלא שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ ונהרגו מהם ל' רבוא. ולמה נהרגו? שחשבו מיום שנדבר אברהם בין הבתרים וטעו ל' שנה.²²

במדבר רבה יט טו – שותפות גורל עם רומא היא אדום?

"וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום: כה אמר אחיך ישראל אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו" (במדבר כ יד) - אמרו לו: אתה ידעת כשאמר הקב"ה לאברהם: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" - אנו נשתעבדנו ואתה בן חורין... משל לשני אחים שיצא שטר חוב על זקנם.²³ פרע אותו אחד מהם. לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו. אמר לו: אתה יודע שאותו חוב על שנינו היה ואני הוא שפרעתיו. אל תחזירני מן חפצי שאני שואל.²⁴

¹⁹ יעקב יודע על גזירת ברית בין הבתרים ומנסה למנוע אותה, בכך שהוא נצמד לארץ כיצחק אביו. ראו מעשיו כשהוא חוזר לארץ בפרשת וישלח, בדברינו [ויחן את פני העיר](#), ובפתיחת פרשת וישב – בארץ מגורי אביו: "ביקש יעקב לישב בשלווה". ראו גם הפסוקים בבראשית לו ו-ז באמצע תיאור תולדות עשו: "ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו: כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם". ומה יהיה על הגזירה שנגזרה על אברהם סבא? תשובה אפשרית: "בהדי כבשי רחמנא למה לך" (ברכות י"א) והרבה שלוחים למקום. האם מדרש זה חולק על המדרש הקודם?

²⁰ האהבה והגעגועים ליוסף הם שהכריעו בסופו של דבר, גם בידיעה שבכך הוא לוקח על עצמו את קיום הגזירה של סבא אברהם ופורע את שטריו. ראו דברינו [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא, וכן דברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) בפרשת ויגש. ובין השיטין נשאל: מדוע באמת לא התפללו האבות על ביטול הגזירה? הרי למדנו במדרש במדבר רבה כג ח לעיל שעל גזירה טובה אין הקב"ה חוזר, אבל על גזירה רעה – כן חוזר.

²¹ גם משה לא מוכן לקבל גזירות קדומות ולא משלים איתן. החשבונות ההיסטוריים, כולל ברית בין הבתרים, אינם עומדים מול סבלו של העם ואחריותו של מנהיג הדור. ראו זעקתו הקשה עליה הרחבנו בדברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות. אבל כאשר זה "נוח לו", משה כן נצמד לברית בין הבתרים. ראו שמות רבה טו יד: "אמר משה להקב"ה: מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל... וכי אני הוא אותם שכתוב בו: דן אנכי, שאתה משלחני לגואלך? לא כך הבטחת לאברהם ואמרת לו: וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי? לא כך אמרת ליעקב: אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, מי אנכי? אמר לו הקב"ה: חיך אני יורד ומצילך". מי אנכי שאקיים את הבטחת "דן אנכי"? אבל מאוחר יותר בא משה עצמו ו"גוזר גזירות" על עם ישראל הקשורות בגלות, בתוכחותיו בספר ויקרא, ועוד יותר, בתוכחותיו הקשות בספר דברים פרשות כי תבא ונצבים. והנביאים שבאו אחריו למדו ממנו לא לקבל גזירות כאלה. ראו גמרא מכות כד ע"א: "אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, בא עמוס וביטלה, שנאמר: חדל נא מי יקום יעקב וגו', וכתוב: נחם ה' על זאת. משה אמר: ובגוים ההם לא תרגיע, בא ירמיה ואמר: הלוך להרגיעו ישראל".

²² ובשיר השירים רבה פרשה ב על הפסוק "השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו ואם תעורר" הובאו הדברים באריכות: "רבי אוניא אמר: ד' שבועות השביען כנגד ד' דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן: אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיני, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים... והן היו מחשבין בשעה שנתגזרה גזרה כשדבר הקב"ה עם אברהם אבינו בין הבתרים ומשנולד יצחק התחיל, מה עשו נתקבצו ויצאו למלחמה ונפלו מהן חללים הרבה, מפני מה שלא האמינו בה' ולא בטחו בישועתו על שעברו על הקץ ועברו על השבועה, אם תעירו ואם תעורר" ... עד שתחפץ - עד שנעשה חפצו של זקן". הרי שבירת בין הבתרים ויציאת מצרים משמשים גם בית אב למחסום בפני כל מחשבי ודוחקי הקצים. למרות שנתנו זמנים ואולי אפילו תאריכים, רק הקב"ה יכול לחשב את הקץ כמו שאנו אומרים בהגדה: "ברוך שומר הבטחתו לישראל ברוך הוא, שהקב"ה חישוב את הקץ לעשות כמו שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ידע תדע". ובסידור ר' עמרם גאון הנוסח הוא: "שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות". חישוב - ביציאת מצרים, מחשב - בכל דור ודור. עוד על בני אפרים שניסו לדחוק את הקץ של שעבוד מצרים, ראו שמות רבה פרשה כ סימן יא, בדברינו [לא דרך ארץ פלשתים](#) בפרשת בשלח.

²³ בשל אברהם שחטא כשאמר "[במה אדע כי אירשנה](#)" כפי שכבר הערנו לעיל.

²⁴ עם ישראל יוצא משעבוד מצרים ופוגש בדרכו לארץ את אחיו "עשו הוא אדום" ומזכיר לו שבעצם גזירת ברית בין הבתרים הייתה על שניהם. אברהם הוא סבא של שניהם. כידוע, חז"ל הרחיבו מאד את המושגים "אדום" ו"עשו" לא רק לשעתם אלא לדורות: מלכות רומי (לפני ואחרי שהתנצרה, ועל כך יש מדרשים רבים) ומאוחר יותר הנצרות עצמה (ר' אברהם בן הרמב"ם, מהדורת ויזנברג, עמ' סד: "והם (=האדומים) היו [סבה] להתגלות הדת הנוצרית... לפיכך נתיחסו הנוצרים כולם לאדום". וכן הוא בפייטנים: "דחה אדמון בצל צלמון" (ועוד). לאור זאת, מקבל המשפט "אנו השתעבדנו ואתה בן חורין" משמעות היסטורית מיוחדת. ראו ספרו של [ישראל יעקב יובל "שני גוים בבטן", עלמא עם עובד, תש"ס](#). ראו גם ספרה של [עירית אמינוף, עשו אחי – אבי אדום ורומי](#),

דברים רבה ב כב – היאך גולים והיאך עושים תשובה ונגלים

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' אלהיך להכעיסו" (דברים ד כה) - רבנן אמרי: יתברך שמו של הקב"ה שיודע מה היה ומה עתיד להיות ... כיצד? בפרשה זו הראה משה לישראל אם חטאו היאך הם עתידים לגלות והיאך הן עושין תשובה והיאך הם נגלים.²⁵

**שבת שלום
מחלקי המים**

מים אחרונים: אם כבר גלשנו לעמוד חמישי, נפנה את שואבי המים לפירושי רד"ק ורמב"ן לפסוק: "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי", אשר שואלים: אם הגלות והמלכויות הם עונש על חטאי ישראל והקב"ה מודיע מראש לאברהם שדבר זה עתיד לקרות, מדוע נענשים על כל הגויים? הרי הם מעין שליחים של המקום, כדברי ישעיהו י ה: "הוי אשור שִׁבְט אֲפִי וּמִטָּה הוּא בְיָדָם זַעֲמִי"; וירמיהו כז ו: "וְעַתָּה אֲנֹכִי נִתְתִּי אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵלֶּה בְּיַד נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל עַבְדִּי וְכו'". תשובתם "בגדול" היא שהגויים עשו מעל ומעבר למה שנשלחו לעשות. ראו דבריו בתמצית של רד"ק, בראשית טו יד: "וגם את הגוי, דן אנכי - אני אשפוט אותם אף על פי שאני גזרתי אותם להיות להם לעבדים, הם עשו יותר מדאי, כמו שאמר על בבל, אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א)". ורמב"ן האריך מאד בנושא זה בפירושו לאותו פסוק ונגרר לנושא הכללי של כח הבחירה ושלילת יכולת התשובה במקרים מסוימים.

הוצאת ראובן מס. ואף אנו שלחנו ידינו בנושא זה במספר דפים. ראו הגיליון **פרידת יעקב ועשו – סגירת החשבון?** בפרשת וישלח ומשם הפניה לגיליונות נוספים. ראו גם **יעקב ועשו בספר דברים**. ובאשר למדרש עצמו, אדום הוא רומא והוא הנצרות הוא המלכות הרביעית שלאחריה צריכה לבוא הגאולה. היא גם זו שמלכותה נמשכה הכי הרבה זמן, אולי נוכל לשכנע אותה להקל מעולה, אולי אפילו ליטול חלק מהעול ולסייע ליעקב-ישראל להשתקם? אפשר שהדברים מגיעים עד ימינו ונוגעים בשינוי יחסה של הכנסיה הקתולית בשנים האחרונות?

²⁵ מדרש זה מציג אלטרנטיבה ברורה לגזירה הקדומה של ברית בין הבתרים. הגלות איננה "גזירת גורל" כתוצאה מחטא קדמון של האבות או מי שהוא, אלא תוצאה ברורה של חטא של אותו הדור. ואם יעשו תשובה יגאלו. ואם לא יחטאו שוב לא יגלו. ובתורה הוא הרבה כן, בפרט בפרשת התשובה בפרשת נצבים, ראו דברינו **מתשובה לשיבה** שם. אך אנו כדרכנו חפשו מדרש. על מנת להמתיק את מוריות הגלויות ולמצוא להם הסבר, נתפשו האבות כסמל, והנחמה של הדרשן לדור שלו היא בבחינת "מה אנו טובים מאבותינו". אבל עם זאת, לכל גלות יש את הסיבה שלה ויש לה גם תשובה ואפשרות לגאולה. בכך, נראה שהשלמנו מעגל וחזרנו למדרשים שאינם רואים בברית בין הבתרים גורל נצחי. האם משה שקרא תיגר על ברית בין הבתרים בשמות רבה לעיל, הוא שקובע כאן שהכל תלוי במעשיו של כל דור ודור. אם תיעשו "נושנתם" בארץ שהובטחה לאבות – רק אז תגלו. וגם חכמים שחיפשו על מה חרב בית ראשון ועל מה השני (ירושלמי יומא א א) סברו שהכל תלוי במעשי בני האדם. אגב, הפסוק "כי תוליד בנים ובני בנים וכו'" עליו מתבסס המדרש, מצוטט לעתים כבעיה בנושא אחר של חופש הבחירה, אבל המדרש בלשונו בהחלט מרכז גם בעיה זו.